

ШКІЛЬНА ОСВІТА В ГАЛИЧИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. У статті розглянуто процес створення української національної школи в Галичині, висвітлено роль Греко-Католицького духовенства в цьому процесі, розкрито причини низької результативності шкільної освіти, незадовільний фаховий рівень більшості учителів, відсутність підручників, показано шкоду, яку приносили українізації шкільництва місцева польська влада та політичне і культурне москвофільство.

Ключові слова: шкільництво, учитель, освіта, духовенство, церква, навчальний процес.

Helej S. D.

SCHOOL EDUCATION IN GALYCHYNA IN THE SECOND HALF OF XIX-BEGINNING OF XX CENTURY

Abstract. This article examines the process of creation of the Ukrainian national school in Galychyna, highlights the role of the Greek-Catholic clergy in the process, reveals the reasons of low effectiveness of school education, unsatisfactory professional level most teachers, lack of textbooks, showing damage that brought the ukrainization limited local Polish authorities and political and cultural russophilia.

Keywords: school education, teacher, education, clergy, Church, educational process.

Постановка проблеми. Ідея створення української національної школи сягає своїм корінням в далеке минуле і має багату історію.

Аналіз досліджень і публікацій. У другій половині ХІХ ст. цю проблему активно вивчали українські вчені Галичини. Про це свідчить хроніка історико-філософської секції Наукового товариства імені Шевченка, складена Іваном Крип'якевичем в 1938-1939 роках¹.

Наукові реферати на тему: "Заходи коло просвіти в львівській дієцезії 1784-1792 р." (22, 190)²; "Бібліографічний опис трьох рукописних підручників з поч. ХІХ в." (22, 192); "Перше просвітне товариство в Галичині з р. 1816" (22, 194); "Справа зміни руської азбуки в р. 1859" (38, 469) належать Івану Франку. Збирати матеріали йому допомагали священики Михайло Зубрицький та Юрій Кміт. Перший надав матеріал на тему: "Причинки до історії народного шкільництва в Галичині" (21, 169) та "Деканальні і парахіяльні бібліотеки перемиської єпархії" (34, 395); другий – "Народна сільська школа в Галичині 1810-1824" (33, 376), "Підручник методики Івана Лаврівського 1837 р." (33, 381) та "Матеріали до народного шкільництва в Перемиській єпархії 1801-1821 рр. з поглядом на розвиток шкільництва в Галичині у 1772-1800 рр." (22, 189).

Низку розвідок про українське шкільництво в Галичині здійснили Іван Кривецький, Степан Томашівський, Іларіон Свенціцький та Іван Созанський.

І. Кривецький опублікував "Матеріали до історії українського народного шкільництва в Галичині в 1830-50 рр." (33, 378); С. Томашівський охарактеризував "Стан парохіяльних шкіл в Кізілівському деканаті львівської єпархії в рр. 1819-1827" (33, 379) та "Стан парохіяльних шкіл в Бережанському деканаті 1843-1849" (33, 380); І. Свенціцький виголосив реферат на тему: "Шкільна освіта духовних кандидатів в рр. 1756-1788" (33, 377), а І. Созанський – на тему: "До історії участі галицьких Русинів в Слов'янському конгресі в Празі 1848 р." (28, 292).

Постановка завдання. Мета дослідження – розглянути процеси створення української національної школи в Галичині, висвітлити роль Греко-Католицького духовенства в цьому процесі, розкрити причини низької результативності шкільної освіти, незадовільний фаховий рівень більшості учителів, відсутність підручників, показати шкоду, яку приносили українізації шкільництва місцева польська влада та політичне і культурне москвофільство.

Виклад основного матеріалу дослідження. 1898 року історично-філософська секція Наукового товариства імені Шевченка перейняла від Олександра Барвінського видання "Руської історичної бібліотеки", у якій друкувалися цінні монографії суспільно-політичної історії України. 10 серпня 1903 року М. Грушевський вніс пропозицію поділити "Історичну бібліотеку" на дві серії: у першій пропонував давати систематичні передруки або переклади рідких історичних досліджень; у другій – публікувати оригінальні праці і матеріали. 18 квітня 1906 року було засновано нове видавництво "Українсько-руський архів", з серії якого вийшло 10 томів. У 1909 році у IV томі за редакцією С. Томашівського були опубліковані "Матеріали до історії шкільництва в Галичині XVIII – XIX в.". У вступі до "Матеріалів" С. Томашівський писав: "Обі мої збірки про стан парохіяльних шкіл в Бережанському окрузі (в кізлівському і бережанському деканатах) малюють нам незвичайно сумні відносини в тій частині краю (зазначимо, що до Бережанського округу відносився й Рогатинський деканат – С. Г.). Недбалість духовенства, бідність і темнота селян і – що дуже важне – систематична опозиція доміній, обов'язаних до певних prestaцій шкільних, не дають не то розвинути в школі, а то й народитися. Сумно стає прочитувати з року на рік, з десятка на десяток ті самі скарги візитаторів, про брак поступу, а навіть просто упадок шкільництва"³.

Історик зауважив, що не слід дивуватися з того, що "весна" українського народу 1848 року застала його в такому занедбаному стані, коли він розпоряджався такими мізерними культурними засобами. Ще в 60-их роках XIX ст. в Галичині нараховувалося стільки народних шкіл і дітей, що навчалося в них, як у Чехії у 80-х роках XVIII ст., а на початку XX ст. неписьменних серед української людності було біля 80 %⁴.

Отже, в період "Весни народів" справа шкільництва стала як ніколи актуальною. На вимогу Головної Руської Ради австрійський уряд прийняв рішення, згідно з яким в усіх народних школах, де переважало українське населення, навчання мало відбуватися українською мовою, а в Львівському університеті було вирішено заснувати кафедру української мови і літератури. Українська мова як предмет ставала обов'язковою для вивчення учнями в усіх типах шкіл Галичини. На жаль, як зазначав Мирослав Семчишин, українські діячі не скористалися з цієї нагоди. Політичне і культурне москвофільство поляки використали для того, щоб не допустити українізації шкільництва. Польський граф Агенор Ґолуховський зробив навіть спробу запровадити для українців латинський правопис. Правда, "Азбучна комісія" у Відні заперечила цей проект і у 1859 році австрійський уряд розпорядився друкувати всі книжки кирилицею. Русофіли вважали основою правопису церковнослов'янську мову й етимологічний правопис, народовці – народну розмовну мову і фонетичну орфографію. Кожна сторона мотивувала свою позицію інтересами Церкви: збереженням традицій або ж зрозумілістю для народу.

Правописна комісія у відповідь на протест Якова Головацького ("Рутенська мова і правописне питання в Галичині") рекомендувала уряду відмінити розпорядження міністерства освіти щодо запровадження в народній освіті кирилиці. В результаті уряд залишив галичанам право самим вирішити це питання. Проте москвофільські видання продовжували зберігати т. зв. язичіє, що було основою російського правопису, народовецькі ж видання користувалися етимологічним правописом. У 1893 році уряд затвердив фонетичний правопис у шкільництві, який використовувався дедалі частіше.

Місце, яке займали в Галичині суперечки про мову і правопис, визначив Михайло Грушевський у статті "Про українську мову й українську справу". Ці непорозуміння, на його думку, руйнували і без того слабкі сили інтелігенції, деморалізували місцеве населення і були справжнім національним лихом. "П'ятдесяті і шістдесяті роки, – за оцінками історика, – найглухіші часи, коли галицьке громадянство в п'ятьмах реакції зовсім збилося на бездоріжжя, навіки стративши безцінний для політичного і культурного свого розвою час, – сі найтемніші часи були, власне, наповнені суперечками про мову й правопис. І коли живіші елементи громадянства, що стали провідниками руху народного, демократичного, українського, скоро обтрусили з себе сі схоластичні суперечки, то реакційна, так звана староруська, або як тепер її звать звичайно – москвофільська частина галицького громадянства, зосталася й по теперішній день з памороками, забитими тими мовними й правописними суперечками... А за тими суперечками про мову і правопис лишають облогом, з своєї сторони, поле просвітньої й культурної роботи. Бо на тім полі працювали й працюють головне ті, що обминають сі мовні суперечки надалі, пізнішим поколінням, зоставляючи відбирати кукіль від зерна, а пильнують того, щоб на тій мові, яка виробилася вже і виробляється далі, дати якнайбільше реального знання, освітнього, культурного й політичного матеріалу своєму громадянству, своєму народові"⁵.

На захист української школи в Галичині виступив Іван Франко. В журналі "Народ" за 1892 рік (Ч. 7-8) вперше було надруковано його статтю "Наші народні школи і їх потреби (Реферат на вічі Снятинським)". В ній він зазначив, що школами окремо ніколи не займався, "учителем, богу дякувати, ніколи не був", проте проблема шкільної освіти для нього не чужа. За словами письменника, "школа-то так, як і політика: тільки

деякі, вибрані та покликані, її роблять, нею кермують, але всі люди чують їх роботу на своїй шкірі, платять за неї то грішми, то кров'ю"⁶. Школа – важлива і свята справа, але вона, на його думку, для людей, а не люди для школи.

Важко повірити твердженню І. Франка про те, що він школами окремо ніколи не займався. Аналіз стану справ української народної освіти в Галичині, зроблений ним, спростовує це твердження. Навпаки, зміст названої та інших статей і матеріалів переконують у тому, що глибше, ніж І. Франко, шкільної справи на той час не знав ніхто. За його даними, у 1891 році в Галичині нараховувалося 3 854 початкові школи (так звані етатові⁷, філіальні, дяківки, тривіальні⁸, школи при учительських семінаріях). Однак, якщо врахувати, що в краї числилося 6 230 громад, то це означало, що 2 377 із них не мали своїх шкіл. Крім цього, 256 шкіл були закритими через відсутність учителів, а 200 шкіл знаходилися в більших 36 містах, у яких нараховувалося по декілька шкіл (наприклад, у Львові – 28, у Кракові – 15). В результаті 3 000 галицьких громад були позбавлені шкільної освіти⁹.

Наступна проблема шкільної освіти, яку розглянув автор статті, – наповнення шкіл учнями. Населення краю на той час становило 6 600 000 осіб. Отже, на одну школу припадало 1 713 осіб, 300 родин, 200-250 дітей. Якщо відкинути 43 школи великих міст, у яких навчалося 202 536 учнів, і ще 256 шкіл, які не працювали, то на одну школу припадало 1 774 особи, або 300 дітей. Правда, дітей віком від 6 до 12 років, які повинні були відвідувати звичайні школи, нараховувалося 766 416, а дітей віком від 12 до 15 років, що відвідували недільні школи, – 205 271. Зауважимо, що обліковано лише тих дітей, що проживали в громадах, у яких були школи. Таким чином, на одну школу припадало 270 дітей. Це не було би багато, якби школи були 2-5 класні. Нажаль таких в Галичині було всього 602. 2 985 шкіл були однокласними, "у котрих, – за висловом І. Франка, – діти душаться, як селедці, не мають чим дихати і не стільки учаться, скільки мучаться"¹⁰.

Таких дітей, що ходили до звичайної школи, налічувалося 481 863; до недільної – 105 549, разом – 587 412, або ледь більше як 60х100 дітей. В середньому на одну школу припадало 163 дитини. Для порівняння, одну народну школу у Франції відвідувало 66 дітей.

І. Франко намагався також з'ясувати вартість навчання. За його словами, на утримання шкіл громади платили подвійний додаток: "Один вимірює уряд податковий, по 9 кр[ейцерів] від кожного ринського податків безпосередніх на громаду а по 3 кр[ейцери] на двір, а другий накладає рада повітова яко повітовий додаток на школи; або ті податки стягуються разом, і гроші з них ідуть до окружного фонду шкільного. Коли цих грошей не стане на платню для учителів і на інші шкільні потреби, то решту додає каса крайова"¹¹.

У 1883 році витрати на одну школу в Галичині становили в середньому 545 ринських. Шкільні будинки, як правило, будувалися коштом громад. Для порівняння, у 1891 році видатки на одну школу у Франції становили 1870 ринських. Це – державні кошти. У два-три рази більше коштів на школу витрачала громада. "Як бачите, – писав І. Франко, – по інших краях люди не жалують видатків на школу, та зато ті інші краї зовуться освіченими краями, а нас величають краєм темним... багатші краї можуть собі класти муровані палаци, держати для 60 дітей по двох або й трьох учителів, справляти бібліотеки і коштовні прибори, а нам аби що то, аби трохи, як-то кажуть, очі отворити"¹².

Особливу увагу І. Франко звертав на якість освіти. За даними статистики в Галичині на той час налічувалося 4 876 614 неписьменних. Тільки 1 731 202 осіб вміли читати, а з них 939 122 – читати і писати. У порівнянні з минулими часами число письменних зросло всього на 66 978 осіб, щорічно на 6 700. Це в той час, коли в школах навчалося щонайменше півтора мільйона дітей. Якщо такими темпами зростало число письменних, то для того, щоб усе населення стало письменним, потрібно було ще 80 років. На жаль, кожна школа, що навчала 100 і більше дітей, випускала лише двох учнів, що вміли читати.

І. Франко визначив три основних причини низької результативності шкільної освіти:

1. Учителя потрібно поставити в такі умови, у яких би він хотів і міг добре працювати: "Як його буде десять різних властей і невластей надzorувати: і вїт, і священник, і члени ради шкільної місцевої, і інспектор, і рада шкільна окружна, і дідич, і орендатор, і жандарми, як-от кажуть, і баба і ціла громада, то хоч би він був найспосібніший і найщиріший, то до ладу не дійде і буде мусив плюнути на таку роботу"¹³.

2. Доброму учителю потрібно добре платити. (І. Франко навів два випадки, коли учитель на роботі помер з голоду): "Учитель у нас бере менше, ніж перший-ліпший возний при суді або стражник при криміналі. Ну, то не дивно, що на таку благодать ніхто без крайньої нужди не хоче йти, і учитель, як тільки може, покидає своє місце, іде до стражі фінансової або деінде. З того виходить для школи така біда, що замість учителів спосібних, напрактикованих, таких, що люблять науку і дітей, чимраз частіше приходять учителі неспосібні, такі, що вже не мають чого іншого хопитися, ну, і, розуміється, марнують дітям час, а громаді гроші"¹⁴.

3. Дитині потрібно давати стільки матеріалу, скільки вона може засвоїти: "Тепер в народній однокласній школі вчать багато всякої всячини, – зазначав І. Франко. – і граматику, і географію, і зоологію, і ботаніку, і астрономію, і історію – речі, о котрих давніше сільські школярі і слихом не слыхали. Наші пани в раді шкільній захотіли, щоби школа народна була якимось маленьким університетом, щоби давала дітям усього потрошки. А що ж із того виходить? А виходить те, що сільський хлопчина кілька літ ходить до школи, не раз о голоді, а холоді, душиться в ній і тратить здоров'я, час і силу, слухає викладів про історію, астрономію, географію і т.д., а, вийшовши зі школи, не тільки зараз забуває всю ту премудрість, але за два-три роки забуває зовсім читати. Легко зрозуміти, чому се так: з усіх тих мудростей подає вчитель дитині лиш хвостики. Обрізки, а не раз попросту тільки лушпину"¹⁵.

Виховання дітей І. Франко вважав одним з найважливіших завдань усякого подружжя, одну з головних основ родинного щастя. В листі до Ольги Рошкевич від 20 вересня 1878 року він писав: "Діти повинні швидше вчитися читати, рахувати, мислити, ніж молитися. Але наука мусить іти в парі з розвитком тіла, до того служить не безплідна гімнастика, а праця фізична. Розуміється, о виховуванні в яких-небудь пересудах релігійних, моральних, суспільних не повинно бути й бесіди. Ті добутки, ті правди і засади, котрі нам приходиться добувати тяжким трудом, кривавою боротьбою цілого життя, для них повинні статися чимось нормальним, конечним, таким, що розуміється само собою, о чім ніщо й розправляти. Тільки таким способом мож виховати правдиво поступове і сильне покоління"¹⁶.

У статті "К истории просвещения в Галиции", вперше надрукованій в 1893 році в журналі "Киевская старина", письменник писав: "Среди галицкой интеллигенции, особенно же шляхетской, очень в ходу следующий силлогизм: мужик груб и необразован, ему слишком рано дали конституцию, слишком рано взяли его из опеки "сплоченной ерархии", и вот почему он пропадает. Но вместе с тем эта самая шляхетская интеллигенция делает все возможное, чтобы мужик всегда был груб и необразован: она враждебно или недружелюбно относится к крестьянским школам, к читальням, к мужикам, выписывающим книги и газеты".¹⁷

Галицька влада усякими засобами намагалася не допустити дітей українських селян до освітніх закладів. Дуже часто організовувала масові обшуки у читальнях, в окремих селян, конфісковувала цілком легальні книги і брошури, головним чином лише тому, що були написані українською мовою. Це принизливе і вороже ставлення польської інтелігенції до освіти народу почалося дуже давно і залишилося в тогочасній традиції Польщі. "Не удивительно, – писав І. Франко, – що там, где мужик был не более, как рабочий скот, самая мысль о его просвещении должна была казаться дикой и ни с чем не сообразной. Более удивительным должно казаться то, что почти такую же оставалась мысль эта и тогда, когда сама шляхта считала нужным выдавать себя за друзей просвещения, когда понятие о мужике как о быдле ушло безвозвратно в область истории и когда, главным образом, сам этот мужик, хотя еще стонущий в ярме панщины, начал чувствовать себя человеком, начал рваться к просвещению, добиваться школ... Помещики должны были тоже заявлять открыто свои симпатии делу просвещения, хотя и чувствовали, что просвещение мужика угрожает им ruinой, потому что просвещенный мужик не станет покорно и безответно гнуть шею в ярмо."¹⁸

Характеризуючи стан народної освіти в Галичині в середині XIX ст., І. Франко навів меморіал графа Казимира Красицького в справах селянських, в якому останній пропонував галицькому шляхетському становому сейму варіант селянської реформи і, зокрема, народної освіти: "Основываемые школы не оказывают хорошего влияния на массу. Пусть бы особенно талантливые пользовались ими и приспособлялись к высшим занятиям; для массы довольно будет приходских школ религиозных, где святой обязанностью духовных будет сызмала прививать народу понятие религии, морали, обязанностей всякого человека с точки зрения общества, повинностей, какие налагает на него его сословие, любовь к труду и порядочности. Таким образом, при меньших издержках будет более сделано для народа в стране, чем теперь, когда сельские дети, услышав в школе немножко (cos niewiele) науки, наполняются только ненавистью к своему сословию, считая себя способными к чему-то высшему, но не имея достаточно рассудка, чтобы испытать свои силы, бросаются на разные занятия, в которых, всякий раз наталкиваясь на новые препятствия, ищут причины своих неудач в существующих общественных отношениях. Отсюда идет неудовольствие, новые вздорные теории, тайные и гласные общества, волнения и т.п. Счастлив тот, кто в пору опомнится, отбросит самолюбие и возвратится к прежнему своему состоянию".¹⁹

Щоби зрозуміти весь трагізм цієї тиради, І. Франко нагадав, що тогочасна австрійська сільська школа, незважаючи на мізерні знання, які вона давала мужику, все ж була для нього єдиним легальним виходом із цього жалюгідного становища. Школа відкривала йому доступ до ремесл, до вищих, так званих нормальних шкіл, а згодом і до гімназій. Все це робило мужика вільним, давало йому можливість бути священиком, учителем, лікарем.

Ідеалом же галицької шляхти була школа, яка не давала би ніяких знань, лише була би закладом для дисциплінування строптивих селянських умів і почуттів, "внушала би "мужичкам" любов к "канчуку" и прочим благодеяниям панщины и приучивала б их к отречению от всякого самолюбия, конечно, только затем, чтобы "освещенный веками" панщизняный порядок никоим образом не был нарушен".²⁰

Навіть здавалось би високоосвічений посол Галицького сейму, польський історик і поет, ректор Краківського Ягеллонського університету Йосиф Шуйський, виступаючи в 1880 році на засіданні сейму, заявив: "Наповняючи голову (селянської) дитини різnorodними відомостями, викликало б у неї аспірації до вищих шкіл. Отже, ціль навчання помилкова, бо замість дати їй корисну науку, яку вона могла б використати на риллі, наука викликає аспірації, які не відповідають її селянському станові, але заохочує пнятися по драбині до вищих шкіл".²¹ Й. Шуйський вважав, що учительські семінарії дають відносно зависокі знання кандидатам на учителів сільських шкіл, які останні не потребують. Тому він закликав відповідальні чинники "схаменутися й перевірити програми для кваліфікацій учителів народних шкіл". Василь Верига, як і інші дослідники, стверджує, що думки Й. Шуйського не були поодиноким явищем, вони виражали переконання певного кола людей. Це були погляди відносно навчання селянських дітей взагалі, польських й українських, але для українців обмеження були ще більші й адміністрація робила всякі перешкоди у ширенні просвіти серед народу.²²

В 1905 році під впливом революції в Росії, "коли тріскала крига абсолютизму та деспотизму, коли народні сили серед страшних катастроф шука[ли] собі нових доріг і нових форм діяльності...", І. Франко звернувся до української галицької молоді з відкритим листом, у якому висловив свої сподівання на те, що революція відіграє важливу роль в розгортанні національно-визвольної боротьби українського народу. Письменник розмірковував над тим, чим би галичани в цей критичний момент могли допомогти наддніпрянським українцям. І приходив до сумного висновку: похвалитися нічим. "Подумає дехто, – зазначав І. Франко, – що бодай нашими шкільними книжками, що обіймають уже повний курс народної і середньої школи, можемо послужитися українцям. На жаль, треба сказати, що й ся надія марна. Наші шкільні підручники, знов-таки в значній мірі завдяки пануючому в Галичині режимові, переважно неоригінальні, основані на перестарілих педагогічних принципах, а деякі надто такі далекі від рівня сучасної науки..., що про безпосереднє користування ними в українських школах у Росії не може бути ані бесіди..."²³.

Проте навіть за несприятливих умов іноземного панування в Україні виникали школи грамоти. Відомо, що школи на Волині існували ще в XIII ст., у Києві – в XIV ст. перша українська школа у Львові виникла в 1546 році. Відомою була також школа грамоти у м. Красноставі в Галичині. Школи відкривали переважно при церквах і монастирях, де викладачами були церковнослужителі. У початкових школах навчалися діти різного віку – і малі, й підлітки. Навчали дітей письма, читання, початків арифметики, молитов, співу.

Культурному піднесенню в Україні наприкінці XVI – на початку XVII ст., зокрема розвиткові освіти, сприяли братства – громадські православні організації міщан. Першим і достатньо впливовим було Львівське братство, яке виникло в 1439 році. Його коштом утримували школу, шпиталь, друкарню, бібліотеку. На початку XVII ст. виникли Острозьке, Галицьке, Кам'янець-Подільське, Самбірське, Київське, Луцьке та інші братства. При кожному з них було засновано братські школи. Першим ректором Львівської братської школи став відомий учений Іов Борецький, а викладачами – брати Стефан і Лаврентій Зизаній, Кирило Ставровецький, Памва Беринда. Навчання в братських школах регламентувалося статутом – "Порядком шкільним". У цих школах навчалися діти заможних міщан, козаків, нижчого духовенства, дрібної шляхти, старшин, а також діти-сироти.

Братські школи були значним спротивом католицьким і уніатським школам, ополячуванню української молоді, виховуючи в неї патріотизм, повагу до всього народу, його минулого, мови, культури.

Простий сільський люд, прикований до землі як робочий інвентар, був неписьменним. Його освіта починалася й закінчувалася катехізаційними науками в церкві і то лише в тому випадку, якщо парох до такої науки були здібні і мали добру волю. З усних переказів відомо, що справжньої школи на той час не було, а якщо й була, то не мала певної організації, засобів до стабільного існування. Як зазначав Іван Левицький, "шкілки повставали лише там, де був парох охочий до просвіти, або дяк з замилюванням відданий своєму званю, який у своїй хаті вчив з букваря, а ще частіше з писаних табличок азбуки та троха писати й числити, а ціла шкільна наука кінчилася не читанням псалтирів й апостола. Не стало аматора вчителя-дяка, не стало й шкілки, бо про неї не було кому більше дбати в громаді"²⁴.

Названу проблему розглянемо на конкретних прикладах, пов'язаних, зокрема, з розвитком шкільництва в опільському селі Бабухові Рогатинського повіту. Шкільна освіта мала там місце ще у XVIII ст. і була пов'язана з греко-католицькою церквою. Так, у Рогатині школи при міських церквах були вже відомі з 1745 року.²⁵

Перша згадка про майбутню школу в Бабухові датується 20 квітнем 1760 року. Саме тоді була проведена візитація Церкви Воскресіння Христового. В акті візитації зазначено, що братства і школи в селі немає, а тому "Вельмишановний і найпреподобніший Його милості священик Миколай Шадурський, протонотарій апостольський, суддя єпископського суду, делегат і генеральний візитатор Львівської єпархії... рекомендував школу при церкві, де би дяк мешкав і дітей науки християнської навчав, з допомогою і підтримкою як самого Преподобного отця пароха, так і самого дяка збудувати. Цю свою пораду з амвону людям, що збираються до церкви на відправу, у наступну неділю оголосити й до відома подати, що залишив у письмовому вигляді".²⁶

Ми не знаємо, коли конкретно була реалізована рекомендація М. Шадурського, тобто коли в Бабухові була відкрита перша школа, чи як її ще називали, дяківня. Однак точно знаємо, що у 1784 році вона уже функціонувала.

13 грудня 1784 року витяг із акта генеральної візитації парафії в селі Бабухів від 20 квітня 1760 року було звірено з оригіналом та підтверджено адміністрацією Бережанського циркулу.²⁷ 4 жовтня 1786 року урядник Гавронський вніс цей документ до книг релігійного фонду.²⁸ У переліку нерухомого майна і прав, що належали до Церкви Воскресіння Христового у селі Бабухів Рогатинського деканату Бережанського циркулу, значиться: "Помешкання пароха, тобто окрема хатина, сильно знищена під солом'яним дахом оцінена разом із **школою дяка** (виділення наше) у 5 злотих 15 грошів".²⁹

У документі також зазначено, що "**школа, де мешкає дяк**, на громадському ґрунті з домінального дерева коштом громади збудована"³⁰ і далі: "дяка сама громада утримує, якому щороку за угодою сплачує скільки можна".³¹

Ширшого розповсюдження народна освіта в Галичині набула у першій половині ХІХ ст. У 1850 року тут уже нараховувалося понад 1500 народних шкіл з українською мовою навчання.³² Значні зрушення в цьому напрямку відбулися й на Рогатинщині. Якщо у 1832 р. тут було всього п'ять шкіл (у Рогатині, Букачівцях, Вишневі, Журові і Колоколіні), у 1841 р. – 23, у 1846 р. – 31, то у 1850 р. – 38 шкіл. Вчителями у цих школах були дяки. Учнями шкіл були переважно хлопчики, їх навчали читати, рахувати, церковному співу, а інколи і писати. Підручниками служили богослужбні книги: Біблія, Псалтир. Дяківні проіснували до 1869 р.³³ Новий шкільний закон від 14 травня 1869 року зобов'язував всіх дітей віком від 6 до 14 років відвідувати школу. Початкову освіту здобували протягом шести років. Школярі вивчали рідну і німецьку мови, арифметику з елементами алгебри і геометрії, історію, географію, малювання, співи. Основним навчальним предметом був Закон Божий.

24 січня 1861 року Львівське намісництво заснувало народну школу в Бабухові. 19 березня 1861 року повітовий уряд в Рогатині направив в Бабухів копію рішення Намісництва № 997 такого змісту: "Гміна в Бабухові. Особисто вїту. Високоповажне Львівське намісництво, зваживши, що рішення Бабухівської гміни щодо дотації парафіяльної школи, врегульована спільними зусиллями, оскільки гміна зобов'язалася: 1. Новозбудований шкільний будинок разом з помешканням для вчителя, шкільне приладдя, яке також є в доброму стані, утримувати за власний рахунок. 2. Опалювання для школи завозити за власний кошт. 3. 8 шкільних послуг прийняти на себе. 4. Щороку кожному вчителю виплачувати готівкою по 100 зл. Крім того для кращого забезпечення вчителя – кожного року виділяти по 16 корців жита і по 4 корців пшениці. Своім рішенням від 24 січня 1861 року виділити біля школи 500 сажнів землі. На заснування цієї школи посеред села Бабухова було дано дозвіл і отримано згоду на її утримання, що сприяло поширенню освіти серед місцевого люду. Більше того. Повітовий уряд разом з правлінням гміни в своїх повідомленнях повинні детально інформувати про старанне дотримання всіх пунктів укладеної угоди і не давати підстав для нарікань. І нарешті, гміну повідомлено, що ця школа підпорядковується превелебному консистору греко-католицького обряду у Львові. Право представлення кожного нового вчителя, згідно умови належить превелебному пароху греко-католицького обряду у Вербилівцях і повітовому уряду.

Рогатин. 19 березня 1861 р.
/підпис/ І. Міхальчевський".³⁴

Першим учителем в заснованій намісництвом Бабухівській школі був, очевидно, дяк Церкви Воскресіння Христового Григорій Сас. В однокласній школі навчалося 40 учнів, переважно хлопців.³⁵ Більше інформації про тогочасну школу і її вчителя, на жаль, не маємо. В наступні роки учителями Бабухівської школи працювали поляки: Лев Малявський, Мартин Посацький, Ян Зборовський, Степан Кашубінський, Северин Кривда, Юліан Лаврів, Юзеф Качмар та Францішек Лукасевич.

У шематизмі народних шкіл і вчителів у Львівській архієпархії, підпорядкованих Львівській греко-католицькій митрополічій консисторії на 1866 рік, значиться, що в Бабухівській парафіяльній нормальній

школі "нижчо-реальним вчителем" зі стажем роботи 5 років працює Лев Малявський, за національністю – поляк. Його платня становить 100 рублів і 20 мецов збіжжя. Школа забезпечена опаленням і городом в 500 сажнів. Дітей шкільного віку 73 (35 – хлопців і 38 – дівчат). Школу відвідують 33 хлопці і 29 дівчат. Кандидати на повторне навчання – 29 дітей; відвідують повторне навчання – 4 учні.³⁶

В наступному 1867 році в Бабухівській школі ніяких змін не відбулося, за виключенням того, що на повторне навчання записалося уже 10 дітей.³⁷

У 1868 році учителем Бабухівської школи став дяко-учитель без досвіду (стаж роботи – 1 рік), за національністю поляк Мартин Посацький.³⁸ Кількість дітей, що навчаються в школі, не змінилася.

В шематизмі на 1867 рік зазначено, що в Рогатинському шкільному повіті нараховується 33 школи: 1 – головна, 28 – тривіальні і 4 – тимчасових. Дотація для названих шкіл становить 3 835 австрійських гульденів і 86 крейцерів. На 33 народних школи в Рогатинському повіті працювало 26 учителів: 13 таких, що здали відповідні іспити, і 13 – які іспитів ще не здали. Верховним наглядом народних шкіл відав Михайло Малиновський – радник і референт Митрополичої консисторії, прихожанин архікафедрального собору, член Галицько-руської матиці та інших організацій.³⁹

З 1867 по 1868 рік кількість народних шкіл, що належали до Львівської архієпархії, зросла з 33 до 89. Куратором шкільництва став Феofil Павликов – почесний крилошанин Львівської митрополичої капітули, радник і референт митрополичої церкви Успіння пресвятої Богородиці у Львові, член Галицько-руської матиці та Крайового сейму.⁴⁰

28 листопада 1871 року рада гмінна на пленарному засіданні розглянула питання щодо підвищення платні учителю школи, яка на той час становила 100 зл. р., 10 корців жита і город розміром 40 сажнів. З 1 січня 1872 року платня вчителя повинна бути збільшена до 200 зл. р.

Відповідно до рішень ради гмінної в Бабухові передбачені наступні заходи:

1. З 1872 року платня вчителя становитиме 125 зл. і 10 корців жита.

2. Гміна видає платню учителю поквартально, а зерно кожного півроку.

3. Гміна опалюватиме шкільне приміщення, виділивши для цього 5 сажнів дров, тобто 4 фіри, які мають бути доставлені в школу.

4. Гміна додає 1 173 сажнів городу вартістю 15 зл. р., не враховуючи городець біля школи, який має 40 сажнів. Цей город, який гміна подарувала школі, не врахований в метриці урбаріальній 1820 року. Колись на цьому місці була громадська дорога до Рогатина. З 1846 року цісарський гостинець до Рогатина було побудовано на іншому напрямку. Стара дорога була перетворена на громадське пасовисько.

5. Гміна зобов'язується забезпечити школу необхідним приладдям.

6. З метою належного утримання шкільного приміщення гміна зобов'язується забезпечити сторожа.

7. Свої права та інтереси гміна буде відстоювати разом з місцевим парохом.

8. Гміна зобов'язується на вічні часи оплачувати шкільні витрати.

У випадку ухилення від добровільно взятого на себе підвищеного зобов'язання гміна Бабухів буде піддана примусовому їх виконанню відповідними державними органами.

Бабухів, дня 28 листопада 1871 року.

Онуфрій Балацький – вїйт,

Павло Данилишин – заступник вїйта

Дмитро Височанський – радник

Василь Височанський – радник

Данило Романків – радник

Ясько Мазурик – радник

Дмитро Забігач – радник

За неписьменних підписали:

Ян Зборовський – учитель

Ян Мазоловський – свідок

Антоній Кінашевський – свідок⁴¹

На той час обов'язки народного вчителя в Бабухові виконував Ян Зборовський. Його анкетні дані наступні:

"1. Ім'я і прізвище учителя – Ян Зборовський.

2. Місце і дата народження – Бая Калушська в Галичині, 6 червня 1847 року.

3. Чи жонатий і яку має родину – жонатий.

4. Коли і в якій школі почав виконувати обов'язки учителя – 1 вересня 1860 року в народній школі в Мельнику повіту Журавно.

5. Яким був подальший процес служби і чи були перериви – жодних.

6. Коли затверджений в статусі учителя – в статусі тимчасового учителя затверджений 1 вересня 1860 року.

7. Як поводитьься на службі – старанний і працьовитий.

8. Які має здібності – добрі.

9. Як поводитьься в школі і поза нею з моральної і політичної точки зору – бездоганно.

10. Які отримав похвали або стягнення? – отримав подяку письмово 21 жовтня 1868 року і 1 травня 1870 року; 18 вересня 1872 року за старанність був премійований у розмірі 25 зл. 29 грудня 1873 року окружна шкільна рада в Бережанах нагородила Я. Зборовського грошовою премією в розмірі 100 зл. р.

Анкету підписав окружний інспектор".⁴²

2 травня 1873 року Цісарсько-королівська крайова шкільна рада прийняла постанову щодо реорганізації народної школи в Бабухові. Вивчивши всі подробиці щодо діяльності школи і вислухавши пропозиції окружної шкільної ради, крайова шкільна рада ухвалила наступне:

I. Загальну народну школу в Бабухові вважати штатною.

II. Гміна Бабухів і двірська територія творять одне ціле і зобов'язані утримувати спільну школу.

Їх обов'язком буде:

1. Утримувати шкільний будинок, помешкання учителя, внутрішнє устаткування школи в доброму стані згідно приписів шкільної влади.

2. Доставляти засоби для опалення школи в такій кількості, щоби на кожних 6 сажнів кубічних шкільної кімнати припадало 4/5 сажнів букового дерева, відповідна кількість м'якого дерева або вугілля чи околотів соломи.

3. Забезпечити освітлення та інші послуги школи відповідно до вимог місцевої та вищої шкільної влади.

Вищеназвані заходи гміна і двірська територія здійснюють відповідно до оплачених податків у такому співвідношенні:

а) територія двірська – 10 зл. р. 42 кр.

б) гміна – 89 зл. р. 58 кр.

III. Учитель школи забезпечений окремим помешканням. Його загальний дохід становитиме 300 зл. р.

На покриття цієї суми передбачені такі надходження:

– доходи з шкільного городу – 6 зл.

– кошти, які виплачує гміна – 185 зл.

– кошти від території двірської – 11 зл. 51 кр.

– виплати окружного шкільного фонду – 97 зл. 49 кр.

IV. Шкільне приладдя забезпечує окружна шкільна рада. З цього ж фонду передбачені витрати на придбання крейди, губки, паперу, чорнила та на інші шкільні потреби – 10 зл. р.

V. На підставі статті 2 закону від 2 травня 1873 року інтереси учителя буде представляти місцева шкільна рада.⁴³

9 березня 1874 року відбулося засідання ради гмінної в Бабухові, на якому розглядалося питання щодо заміни збіжжя, в кількості 10 корців жита в якості платні учителя на готівку.

Із загальної кількості радних (12 осіб) на засіданні присутні 9:

1. Онуфрій Балацький – начальник гміни

2. Павло Данилишин – заступник

3. Петро Чапранський – радник

4. Федір Сало – радник

5. Іван Ольшевський – радник

6. Дмитро Забігач – радник

7. Грицько Романків – радник

8. Михайло Наконечний – радник

9. Павло Пилипів – радник

Після обговорення питання порядку дня було прийнято наступне рішення: Гміна в Бабухові зобов'язується щоквартально виплачувати учителеві платню замість 10 корців жита 60 зл. р. в рік. Засідання зобов'язує заключити раду гмінну відповідний договір з Окружною шкільною радою в Бережанах.

Протокол підписали усі учасники засідання і Теодор Сас – член гмінної ради.

Бабухів, 9 березня 1874 року.⁴⁴

Того ж дня між гмінною радою в Бабухові Рогатинського повіту і Окружною шкільною радою в Бережанах було підписано договір такого змісту:

"1. Гміна Бабухів відповідно до акту заходів від 28 листопада 1871 року виділяє для утримання учителя 10 корців жита. 9 березня 1874 року рада гмінна вирішила замінити 10 корців жита, які виділялися на оплату учителя на грошову оплату в сумі 60 зл. ринських, які потрібно виплачувати щоквартально.

2. Окружна шкільна рада в Бережанах затверджує акт заміни натуральної оплати місцевому учителю в розмірі 10 корців жита на грошову оплату в сумі 60 зл. р.

Діялося в Бабухові 9 березня 1874 року".

Договір підписали:

Онуфрій Балацький – начальник гміни

Павло Данилишин – заступник начальника

Гринько Романків – радник

Іван Ольшевський – радник

Петро Чапранський – радник

Михайло Гелемей – радник

Тимко Поперека – радник

Іван Богда – радник

Свідки:

Антоній Медвецький – парох

Теодор Сас – член гмінної Ради⁴⁵

Для мешканців Бабухова надзвичайно важливе значення мало збереження самостійного статусу школи. На засіданні ради гмінної за участю присяжних довірених – пароха Вербилівської парафії, пароха Бабухова і декана Рогатинського деканату о. Антонія Медвецького та члена ради гмінної Теодора Саса, була прийнята наступна ухвала:

I. До народної школи в Бабухові не може бути приєднана жодна інша школа. Не дивлячись на невелику відстань до села Лучинців, об'єднати школи обох сіл в одну не було можливим. Причина заключалася в тому "що в часи вилуви ріки (Гнилої Липи – *С.Г.*) був би припинений доступ дітям до школи... адже діти погано вдягнені і не мають взуття, в дні слотисті і зимні при частих заметах снігових відвідування сусідньої школи було б неможливим. В разі такого сполучення мусіли би виникнути ті шкідливі наслідки, в результаті яких більша частина сільської молоді була би позбавлена шкільної науки. Щоби полегшити умови навчання дітям гміна взяла на себе видатки школи, а в 1871 році покращила умови праці вчителю".

II. Маєток школи становив:

1. Будинок шкільний вартістю 300 зл. р.

2. Стаєнка – 60 зл. р.

3. Город під № 1 465 площею 1 173 сажні – 100 зл. р.

4. Маленький городець (питомник садівничий) площею 40 сажнів – 20 зл. р.

IV. Право представлення учителя гміна обговорила разом з місцевим душпастирем.

V. Учитель не займає жодних інших посад, а тому немає інших доходів.

VI. Податок оплачує:

1. Гміна Бабухів – 632 зл. 83 центи

2. Двір – 287 зл. 77 центів

VII. Маєток гміни:

1. Пасовисько площею 45 моргів 810 сажнів вартістю 900 зл.

2. Борг в сумі 600 зл. з річними відсотками – 25 зл. 20 центів.

Видатки гміни становлять 99 зл. 98 центів.

Крім тих покращень, які гміна зробила учителю в 1871 році, інших зробити не могла. Гміна зобов'язувалася школу в Бабухові до інших шкіл не приєднувати.

VIII. В протоколі зафіксовано, що на двірській території іншої окремої школи не існує.

IX. Народну школу в Бабухові відвідувало:

в 1870-1871 навчальному році 30 хлопців, 32 дівчини

в 1871-1872 навчальному році 30 хлопців, 30 дівчат

в 1872-1873 навчальному році 32 хлопці, 30 дівчат

X. В шкільному будинку учитель мав нове помешкання. Гмінна рада запропонувала учителю школи одночасно виконувати обов'язки гмінного писаря.

Протокол складений в Бабухові 9 березня 1874 року.

Підписали

Свідки:

Антоній Медвецький – парох

Теодор Сас – член гмінної ради

Старшина громадська:

Онуфрій Балацький – начальник громади

Павло Данилишин – заступник нач. громади

Гринько Романків – радник

Дмитро Забігач – радник

Петро Чапранський – радник

Іван Ольшевський – радник

Тимко Поперека – радник

Михайло Гелемий – радник

18 березня 1874 року повітовий відділ підтвердив той факт, що гміна Бабухів не має можливості збільшити платню учителям до встановленої норми. Різницю повинен доплачувати окружний шкільний фонд.⁴⁶

XI. На той час в Бабухові проживала 691 особа.⁴⁷

3 квітня 1874 року ксьонз Ян Корчинський інформував окружну шкільну раду в Бережанах про наступне:

"1. Населення гміни Бабухів становить 692 особи, кількість дітей шкільного віку – 62, із них навчаються в школі 60. Відвідування школи учнями регулярне, школа відноситься до найкращих в повіті і заслуговує на те, щоб мати статус штатної.

2. Відстань від Бабухова до сусіднього села Лучинці пів-милі, однак часті виливи ріки Гнила Липа, що розділяє названі гміни, не дають можливості створити спільну школу. В іншому випадку діти не мали би змоги регулярно відвідувати заняття. Саме такої точки зору дотримуються мешканці Бабухова.

Платня учителя становить:

1. Готівкою – 125 зл.

2. Замість 10 корців жита – 60 зл.

3. Вартість городу оцінено гміною – 15 зл.;

оцінена повітовим відділом – 6 зл.

Так як в 1871 році гміна встановила платню вчителю 200 зл., то 6 зл., яких не вистачає до цієї суми гміна повинна доплачувати.

Вношу наступні пропозиції:

1. Окружна шкільна рада вважає народну школу в Бабухові штатною з одним учителем.

2. Затвердити договір з гміною щодо заміни 10 корців жита на утримання учителя на готівку в сумі 60 зл.

3. Визнати оцінений повітовим відділом дохід з городу 3/4 морга у сумі 6 зл.; зобов'язати гміну доплачувати 9 зл. до встановленої норми – 200 зл.

4. Вважати, що відповідно до рішення повітової ради від 18 березня 1874 року у зв'язку з невисокими статками мешканців села, для утримання школи встановити допомогу Окружного шкільного фонду.

5. Так як в гміні Бабухів посада учителя є тимчасовою, оголосити конкурс на штатну посаду.

3 квітня 1874 року

Ксьонз Ян Корчинський – член Окружної шкільної ради".⁴⁸

о. Ян Корчинський повідомив також про загальну народну школу в Бабухові наступні дані:

В школі працює один учитель. Маєток школи складається:

1. Будинок школи вартістю 300 зл.

2. Стаєнки нової вартістю 60 зл.

3. Городу площею 1 173 сажні вартістю 100 зл.

4. Городу маленького площею 40 сажнів (передбаченого на садівничу шкільку)

вартістю 20 зл.

5. Вуликів, інвентаря.

Згідно рішення гміни від 28 листопада 1871 року учитель отримає річну платню в сумі 125 зл., 10 корців жита, замінені на 60 зл. і право використання городу.

Учителя представляє гміна спільно з місцевим душпастирем.

В інформації вказана також передбачена сума податків (див. Податкова відомість, табл. 1).

Масток гміни становить:

1. Пасовисья топ. № 1 335, 1 336 площею 45 моргів, 810 сажнів вартістю 900 зл.

2. Борг в сумі 600 зл., з річними відсотками – 25 зл. 20 центів.

Діти шкільного року – від 6 до 12 років.

У 1970-1971 навчальному році школу відвідувало 30 хлопців

32 дівчини

1971-1972 навч. році 30 хлопців

30 дівчат

1972-1973 навч. році 30 хлопців

30 дівчат

На той час в Бабухові проживало 692 мешканці.

Обов'язки катехита виконував місцевий душпастир. Він навчав дітей релігії 17 годин в тиждень.

Таблиця 1

**Податкова відомість
народної школи в Бабухові
(11 лютого 1874 року)⁴⁹**

Місцевість народної школи	Перелік оподаткованих	Види податків						Доходи гміни				Разом податків гміни		
		земельний	домово-класовий	орендний	походний	зарітковий	разом	характеристика об'єкта	вартість гміни	спосіб використання	дохід призначений на			
											видатки гміни		заклади гміни	
Бабухів	Гміна Бабухів	533.30	90.53		4.80	4.20	632.83	пасовисько топографічний № 1335, 1336 площею 45 моргів 8100 сажнів	900				99.98	74.78 12%
	Територія двірська в Бабухові													

Уряд податковий
Рогатин. 11 лютого 1874 року

Ян Корчинський підтвердив раніше висловлену пропозицію про те, що народна школа в Бабухові має бути штатною.⁵⁰

З 1874 по 1882 року вчителем в Бабухівській школі працював поляк Степан Кашубінський.⁵¹ На жаль, жодних відомостей про його діяльність не збереглося. 1-го жовтня 1888 року С. Кашубінського на цій посаді замінив Северин Кривда. Останній відносився до числа тих учителів-поляків, які, незважаючи на те, що вся система навчання і виховання дітей велася виключно на кошти місцевої громади, намагалися накинати українським школам польський виховний ідеал. Водночас українським педагогам влаштуватися на роботу вчителем було майже неможливо.

Відомий український педагог, літературний та суспільно-культурний діяч Галичини Павло Кирчів у листі до редактора часопису "Діло" Івана Белея від 23 травня 1887 року писав: "Якось погано не сходяться мої кінці до купи; от у марці сего року зложив я іспит кваліфікаційний, думав стало осісти в Вишневі (тепер с. Луковець Вишнівської сільради Рогатинського району), меж добрими трудящими, а навіть у високій мірі інтелігентними, люблячими просвіту людьми – селянами, для їх добра працювати. Вони й полюбили мене, прилягли до мене, просили Окружну раду шкільну, щоб виставила їх школу на кокурс. Та й я вже туй-туй досягнув берега обома руками. Аж от нечаяно Рада окружна під позорами будь-то би я виїжджав ночами кудись в цілі якихось пропаганд [...] під позорами, що я займаюсь річами не приносячими школі жодного хісна, а через те й занедбую школу, і Бог знає якими там, усунули мене з посади, ба навіть з цілої округи рогатинської".⁵²

Замість високоосвіченого вчителя-українця влада направила в школу зовсім молоду вчительку-польку, яка навіть не знала української мови. Те, що громада с. Вишнева полюбила вчителя П. Кирчіва, пішла назустріч його просвітницькій роботі, почала передплачувати українські газети та купувати українські книжки, якраз і було головною причиною усунення його з посади. Польські функціонери потрактували громадську діяльність учителя як протиправну "московську інтригу", як таку, що "бунтує люд". І хоч в судовому процесі з Окружною шкільною радою в Рогатині вдалося добитися виправдання, вчителя все ж таки відправили на посаду позаштатного учителя у село Свірж (нині Перемишлянського району Львівської області). В січні 1888 року П. Кирчів змушений був залишити школу і переїхати до Чернівців, де редагував газету "Буковина".

Наведемо інший випадок, що характеризує ставлення польської влади до проблем українського шкільництва. Інформацію черпаємо з матеріалу часопису "Діло", опублікованого 16 липня 1892 року. Подаємо її в оригіналі:

"Відносини на полі шкільництва в Рогатинському повіті дуже не відрадні, а на доказ сказаного наведемо деякі факти. Щороку повітова рада признає 100 зл. на закупівлю премійних книжечок для дітей шкіл в повіті. Отже цього року відділ повітової ради закупив ці книжечки для премій виключно з „Ludowego wydawnictwa” немов не було відповідних книжечок в товаристві „Просвіта” та в Руському педагогічному товаристві.

А які ж це книжечки роздавали в руських селах, в школах з руською мовою викладання? Це в основному польські і то ось які: „Король хлопців”, „Флоріанка” Юзефа Хопцаса, „Історичні картинки з „Потопу” Генріха Сенкевича, „Ядвіга – королева польська”, „Гадеуш Костюшко”, а також красиво оформлені і дорогі „Modlitowiki” (молитовники) польські. Всі польські книжечки мають характер патріотичний, польський, навіть агітаційний. Тільки про людське око закуплено трохи руських книжечок, таких як: „Визначні угодники Божі, Святі Мученики” Бобровича, „Подорож Войтовича по світу”, маленькі та погано оформлені руські молитовники. Окрім книжечок також закуплено образки, а які? Ото: „Matka Boska z różańcem” - ("Матір Божа з немовлям" – С. Г.), „Sw. Alojzy” ("Св. Алоїзій" – С. Г.) і такі інші. Чи це образки для руських дітей?

І хто ж не побачить в таких поступках безголового колонізаційного змагання? Не досить того, що напихають в руських школах в дитячі голови польську історію, то на додаток на іспитах розпихають між руських дітей польські патріотичні та агітаційні книжечки...

Між вчителями, правда, суть люди, які мають своє культурне значення і далекі від шовінізму, не бавляться в колонізаційну агітацію, але суть і така, що дозволяють собі в тому напрямку дуже багато. Це бувають цього типу вчителі, які мають за собою плече т.зв. *moralnego rządu*".⁵³

Подібний випадок трапився в селі Бабухові. Місцевий катехит щотижня проводив науку релігії. Та "коли наблизився кінець року, місцевий вчитель С. Кривда подав йому каталог, щоб позаписував класи. Катехит це зробив і – як у нас практикується – написав ноти по руськи. Не здогадуючись ніпрощо, приходять за кілька днів на іспит, відкриває каталог, дивиться, і очам своїм не вірить: ноти, які він повписував, витерті, а замість них вписані по-польськи, а в декількох місцях ноти витерті, і ніщо не вписано, залишено порожнє місце, хоча діти покласифіковано. Засмучений катехит звернувся до вчителя з запитанням: як він смів допуститись до такого вчинку, до такого зловживання? На це з вуст вчителя вийшли такі слова до катехита руського: „Як вам це не до вподоби, оскаржіть мене до вищих властей!” (Звідкіля така впевненість, що вища влада візьме таке зловживання в оборону?). Але цьому ще не кінець. Вчитель пішов даліше в своїй

затягості і проявив свою політичну мудрість такими словами: „Я вам ласку роблю, що до вас говорю по руськи, а ви повинні мені зробити уступку і в щоденнику писати по-польськи!” А треба знати, що мова викладання в школах – руська! Отже в руській школі почути катехитові руському від вчителя в розмові слово руське – то має бути: ласка! Отже треба з ним входити в договір!

Характерна пригода представлена вже в ц.к. шкільній окружній раді і слід було б сподіватись, що окружна рада з усією строгістю, розгляне справу, повчить п. Кривду, що не слід допускати такі зловживання, і взагалі втримати, вчителів, налаштованих шовіністично-польсько, від такого роду замахів. Тільки в такий спосіб дасться ввести в шкільництво нормальні відносини, а не протегованим, незаслуженим. Напр., той сам п. Кривда хоч самі власті не раз ганили його за неодноразові проступки, внаслідок якоїсь ласки дістав підвищення пенсії *adpersonum*. Цієї нагороди ніхто не може зрозуміти: від чого вона залежить?

Над такими проявами слід зупинитись руським послам і запобігати, щоб совістливі вчителі, особливо русини, не були переслідувані, щоб справа була якось виправлена, щоб вчитель не залежав від чиєїсь „*widzi mi się*” (так мені хочеться – С.Г.)^{.54}

Проте нема нічого незрозумілого у тому, знищення поневоленого народу завойовник свідомо та й інстинктивно завжди починав із знищення його мови. І це страшне лихоліття, національно-духовну руїну та нищення український народ спізнав на собі протягом сотень років його поневолення. За словами знаного вченого-філософа Андрія Пашука, "кожний анексіоніст, загарбник українського народу ставив своєю метою насамперед знищити український народ духовно, національно, підірвати його етнічне коріння за допомогою денационалізації, намагаючись реалізувати ці наміри шляхом ліквідації української мови та нав'язування мови панівної нації – поневолювача. Так здійснювалися полонізація, мадяризація і, річ ясна, жорстока русифікація. Ця остання більше спричинилася до національно-духовної руїни українського народу, витворюючи такий звороднілий елемент, як хахлацтво та малоросійство – важливий етап на шляху нищення української духовності, національного менталітету, національної мови, історичної пам'яті."⁵⁵

В результаті дискримінаційної політики влади кількість шкіл з українською мовою навчання в Галичині постійно зменшувалася. За даними Василя Вериги, у 1875 році в Галичині було 1 093 польських, 1 340 – українських і 260 – утравістичних (двомовних) шкіл. Проте така статистика не була точною. Так, в 1894-1895 навчальному році 171 – польська і 286 – українських шкіл не працювали. У 1897-1898 навчальному році не функціонували 155 польських і 321 українська школи. У 1900 році статистика фіксує 2 136 українських шкіл (насправді частина з них були двомовними) і 2 099 польських шкіл. І в цьому році фактично працювало 1894 – українських (2 368 класів) і 200 польських шкіл, що нараховували 5 671 клас (майже вдвічі більше від українських).

Така ж картина спостерігалася й у співвідношенні учителів за національною ознакою. Так, у 1900 році в галицькому шкільництві працювало 5 449 учителів-поляків і лише 2 284 – українців. Траплялися випадки, коли у сільських чотирикласних школах один учитель навчав два класи зранку, а два – пополудні. Як приклад, у селі Біла Чортківського повіту в 1904 році два учителі навчали 681 учня.⁵⁶

Саме тому боротьба за українське шкільництво у другій половині XIX ст. була в центрі уваги відродженого українства. Йшлося передовсім про право навчання дітей рідною українською мовою.

27 грудня 1866 року сесія галицького сейму розглянула законопроект щодо створення Краєвої шкільної ради з осідком у Львові. 31 грудня розглядався проект закону про мову викладання в народних і середніх школах Галичини. Обидва закони віддавали галицьку школу виключно в руки поляків. Протести послів сейму, священників Івана Наумовича, Теофіля Павликова та Степана Качали не дали жодного результату⁵⁷. "Українських послів, які хотіли вийти перед голосуванням із салі нарад, не випустили із сойму а в часі крику й насильного здержування їх, маршалок сойму піддав цілий закон *en bloc* під голосування в другому й третьому читанні без читання та проголосив, що шкільний закон прийнятий. Закон дістав цісарський підпис без огляду на українські протести та став правосильним у Галичині"⁵⁸.

Згідно з ухвалою Крайової шкільної ради від 1867 року питання щодо мови навчання в школі вирішувала місцева громадська рада. Якщо частина учнів користувалася однією мовою, друга – іншою, тоді мова, на якій велось навчання, вивчалася як обов'язковий предмет.

Значимо, що в Крайовій шкільній раді тільки п'ята частина членів були українцями, зусилля іншої частини були спрямовані на полонізацію української молоді. В усіх українських школах, починаючи з другого класу, учні вивчали польську мову, а з третього – німецьку. Переважна більшість українського населення своїх дітей навчало в одно- або двохкласних школах. Існувало декілька чотирикласних, але жодної семикласної школи. Якщо українські діти бажали навчатися в старших класах, вони змушені були вступати в польські школи, у яких навчально-виховний процес мав шовіністичне забарвлення.⁵⁹

В 90-х роках XIX ст. освітній рух у Галичині набрав певної динаміки. Галицька інтелігенція вживала всіх доступних засобів, щоб розбудити злиденне галицьке село, поширити в ньому грамоту, зробити його здатним до господарської та політичної самоорганізації. До організації українського шкільництва в Галичині долучилося Руське (Українське) педагогічне товариство, що виникло у Львові в 1881 році. Товариство утримувало приватні школи, згодом гімназії та бурси-гуртожитки, у яких виховувалася українська молодь. Група ідейних народних учителів Рогатинщини заснували в Рогатині філію товариства. В умовах, коли в Рогатині було мало національно свідомої інтелігенції, а частина духовенства займало москвофільські позиції, це мало надзвичайно важливе значення.

За словами Миколи Угриня-Безгрішного, "польонізація наших шкіл поступала дуже скоро. Вчителів українців призначали тільки з "тимчасовою рангою". Та й ту "тимчасовість" втрачав кожний, хто не бажав записатися до Польського Педагогічного Товариства. Однак, всяке насильство ніколи не приносить бажаних успіхів, – малий гурток "непохитних" глибоко вірив у свою остаточну перемогу. На місце царєфільського духовенства приходять у Рогатинщину вірні учні змагань та ідей Маркіяна Шашкевича. У провіді їх стають священники: о. Іван Маркевич, о. Йосип Яворський і о. Степан Городецький".⁶⁰

Греко-католицьке парафіяльне духовенство мало безпосередній вплив на виховання української молоді через викладання в початковій школі основ християнського вчення. Перед священниками ставилося завдання прищеплювати молоді не лише релігійні, а й патріотичні почуття. Вони популяризували рідну мову, культуру, традиції. Саме вони допомагали вчительству заснувати філію УПТ. 8 грудня 1896 року в Бурштині було підписано статут цієї організації. Його підписали: о. Іван Маркевич, парох Юнашкова, Леопольд Балицький, учитель з Бурштина, Данило Грицан, учитель з Сернок Середніх, Петро Корольчук, учитель з Юнашкова, Йосип Коцан, учитель з Настащина, Остап Коцан, учитель з Тенетник, Прокіп Коцан, учитель з Лучинець, Микола Ромах, учитель з Бабухова, Прокіп Трач, учитель з Конюшок, Яків Цап, учитель з Яблонова, о. Йосип Яворський, парох з Путятинець, Іван Яновський, учитель з Хохонева й Андрій Гургула, учитель з Рогатина.

Перші Загальні Збори філії У.П.Т. відбулися 7 червня 1897 року в Рогатині, в залі Повітової Ради з участю 35 членів. Крім тих, хто підписав статут, до товариства вступили: о. Лев Залужний, о. Гавриїл Боднар, богослов Панько Городецький, о. Степан Городецький, о. Теодор Ковальський, о. Павло Кудрик, о. Дмитро Розлуцький, о. Йосип Макогонський та інші.

До Товариства приєдналися також учителі: Аркадія Порубальська-Гургулова, Осип Микитка, Михайло Рихвицький, Іван Гайдучок, Роман Зобків, Степан Підляшецький, Лука Гайдучок, Михайло Целевич, Антін Чубатий, Ілля Стебельський, Ілля Шалаута та інші.

Керувала Товариством управа у складі: Йосип Макогонський – голова, Андрій Гургула – заст. голови, Прокіп Трач, Аркадія Порубальська-Гургулова та о. Іван Маркевич. Уже на перших загальних зборах було вирішено заснувати бурсу для селянських дітей, які навчалися у шестикласній народній школі в Рогатині.

М. Угрин-Безгрішний дав високу оцінку голові товариства, рогатинському декану, народовцю Йосипу Макогонському. На думку письменника, останній був людиною кришталевого характеру, активним громадським діячем, членом усіх товариств в Рогатині.

Після смерті Й. Макогонського (1904 рік) головою філії УПТ було обрано о. Йосипа Яворського, з 1907 року цю посаду обіймав Андрій Гургула, з 1921 року – о. Степан Городецький, з 1929 року – радник суду Петро Когут, а з 1930 року – о. Іван Щербанюк.⁶¹

Особливу увагу освітньому становищу українців Галичини приділив Михайло Галуцинський у доповіді на першому загальному з'їзді українського студентства Австро-Угорщини, який відбувся 13 липня 1899 року у Львові. На конкретних прикладах він відзначив, що українське населення не має потрібної кількості середніх шкіл, а народні школи перебувають у занепаді. Звідси – неможливість всебічного розвитку рідної мови, літератури, історії, культури загалом.⁶²

До того ж, не всі діти мали можливість відвідувати школу. Так, в 1890-1891 навчальному році школу відвідувало лише 62,21 % всіх дітей. Наприкінці XIX ст. ситуація з відвідуванням школи дещо покращилася. Наприклад, в 1895-1896 навчальному році у 69 однокласних, 5 двокласних, 1-й трикласній, 1-й чотирікласній, 1-й п'ятикласній і 1-й шестикласній школах навчалася 12 060 дітей, а поза школою перебувало 4 367 хлопчиків і дівчаток (26,6 %).

З 78 шкіл були мішаними, тобто такими, до яких ходили хлопці і дівчата, одна з них числилася жіночою, а друга – чоловічою. Однокласні школи працювали, як правило, в одну зміну. Так, тоді з 69 однокласних тільки 3 вели навчання у дві зміни. Решта були однозмінними

У більшості шкіл (59) навчання велося рідною мовою, а у 19 польською.

У 1900 році однокласні школи функціонували в Бабухові, Беньківцях, Васючині, Вербилівцях, Виспі, Вишневі, Воскресінцях, Григорові, Дичках, Журавеньках, Журові, Загір'ї, Заланові, Залип'ю, Залужжі, Кліщівній, Лопушній, Лучинцях, Любші, Мельній, Нижній Липинці, Нижніх Сарниках, Обельниці, Підбір'ю, Підгороддю, Підмихайлівцях, Помонятах, Посвіржі, Потоці, Пукові, Руді, Свістільниках, Середніх Сарниках, Уїзді, Фразі, Юнашкові, Явному та Яглуші; двокласні – в Бабинцях, Верхній Липиці, Верхніх Сарниках, Долинянах, Дубреві (Добриневі), Жовчеві, Княгиничах, Конюшках, Козарах, Підкамені, Псарах, Пуятинцях, Стратині, Чагрові, Черчому, Чесниках і Ферлієві; трьохкласні – в Колоколині та Чернієві, а шестикласні – у Букачівцях й Рогатині.⁶³

23 січня 1895 року на подання Окружної шкільної ради в Рогатині Цісарсько-Королівська шкільна крайова рада у Львові прийняла постанову щодо реорганізації народної школи в Бабухові і видала постанову такого змісту: "На підставі закону від 24 квітня 1894 року № 49 Ц.К. крайова шкільна рада змінила свої рішення від 17.05.1875 р. Л. 5 000 і 27.04.1892 р. Л. 7 508, які стосуються народної школи в Бабухові і приймає наступні розпорядження:

I. В Бабухові існує однокласна народна державна школа, до сфери якої належить гміна Бабухів і місцевість Бабухів.

II. Обов'язком цієї гміни є покривати усі видатки на потреби школи, зокрема:

1. На будівництво і внутрішнє устаткування школи, на будівництво помешкань для учителів, на закупівлю ґрунту під будинок, гімнастичний зал, шкільний город тощо;
2. На оренду шкільного будинку, помешкання для учителів;
3. На утримання шкільного будинку і внутрішнього устаткування, опалювання, освітлення і обслуговування навчальних класів (ст. 7,8 названого закону).

У вищенаведених випадках, згідно статті 6 у названих заходах участь беруть гміна і двірська територія.

Названі інституції сплачують податки безпосередньо з державними додатками у співвідношенні, згідно якого на кожні 100 зл. витрат: а) двірська територія в Бабухові сплачує – 26 зл. 19 гр., б) гміна Бабухів – 73 зл. 87 гр.

На покриття видатків згідно ст. 3 мають бути використані давніші зобов'язання сторін, зокрема: від гміни Бабухів 5 сажнів опалювального дерева на потреби школи.

III. Згідно ст. 11 закону від 15 червня 1892 року (Dz. Ust. Kr. № 40) вчитель школи належить до V розряду заробітної платні.

а) На покриття видатків використовуються доходи з шкільного майна: 3 зл. 05 гр. як чистий дохід з шкільного ґрунту, парц. 1 465/2 і 1 465/3/0.

Квота в готівці: грошові додатки в розмірі 14 % безпосередніх податків разом з існуючими державними додатками від гміни Бабухів.

На підставі ст. 16 закону 1894 року щорічні грошові додатки двірської території в Бабухові в розмірі 6% разом з існуючими державними додатками.

б) Недобір буде покриватися з крайового шкільного фонду.

IV. Шкільне приладдя буде постачати Ц.К. крайова шкільна рада з крайового шкільного фонду, зокрема, на крейду, губки, папір, чорнило і на інші шкільні потреби. На це виділяється урядом 10 зл. щорічно.

V. Постанова вступає в силу з 1 січня 1895 року.

Львів, 23.01.1895 р.⁶⁴

Початок ХХ століття в Галичині – це, в першу чергу, період національного відродження. На цей час українці створили свою політичну організацію, заснували товариство "Руська бесіда" (1861), Руський народний театр (1864), товариство "Просвіта" (1868), студентське товариство "Січ" (1867, Відень), Академічний кружок (1870), "Дружний лихвар" (1871) (переіменований у 1881 році на "Академічне братство"), літературне товариство ім. Шевченка (1873) (переіменоване в 1893 році в Наукове товариство ім. Шевченка), низку часописів та видавництв.

Найважливішою проблемою галицького суспільства залишалося створення національної школи. В українській педагогічній думці вже були сформовані концепції розбудови національного шкільництва, чимало теоретичних положень перевірено на практиці українських навчально-виховних закладів, зокрема приватних. Як відзначав С. Томашівський, перше десятиліття ХХ ст. було хвилею панування шкільного питання над національними справами.⁶⁵ У матеріалах тогочасної преси підкреслювалося, що українці не мають доступу до шкіл, а існуючі "на нашій – не своїй – землі" стались вони кублами ворожої нам політики, стались оруддям колонізації нашого народу, розсадниками гнилі, деправації характерів одиниць, а через них і

мас – средством наживи наших ворогів".⁶⁶ Українська інтелігенція розуміла, що школа "мусить бути перенята національним духом, мусить опиратися на національних основах як щодо форми, так і щодо змісту".⁶⁷

За даними Михайла Добрянського у 1900 році українське шкільництво в Австро-Угорській державі виглядало наступним чином:

на 160 польських 5- і 6-класних шкіл не було жодної української;

на 191 польських 4-класних шкіл було всього п'ять українських;

на 30 польських 3-класних шкіл було двадцять українських.

Більшість українських шкіл були дво- і однокласні.⁶⁸

Спираючись на офіційну статистику, автор стверджував, що на дві тисячі польських шкіл було 5 680 класів, а на 1 894 українських – всього 2 299. Таким чином перевага польських шкіл над українськими – двократна.

Першим кроком дискримінації українських шкіл стало збільшення кількості польських шкіл. Так, якщо в 1911-1912 роках на території Галичини знаходилося 2 420 українських народних шкіл, то до 1920 року їх число збільшилося лише на сім. Водночас кількість польських шкіл з 1 590 (станом на 1911-1912 роки) збільшилася в 1921-1922 роках до 2 247.⁶⁹

Незважаючи на польський шовінізм, українці наполегливо й активно добивалися від центральної та місцевої влади створення власних національних освітніх закладів. Однак офіційний Відень не завжди мав можливість та бажання допомагати українцям й захищати їх від польського свавілля. Польська панівна меншість Галичини чинила шалений спротив розвитку української освіти, гальмувала розвиток українських початкових та середніх шкіл, порушувала елементарні права українців й серед них одне з головних конституційних прав громадян – права на освіту. Разом з галицьким сеймом, крайова шкільна рада була однією з провідних управлінських структур, від яких залежав розвиток освіти в краї. Незважаючи на підпорядкованість віденському міністерству віросповідань та освіти, галицька шкільна рада, на відміну від таких же інституцій в інших провінціях Австро-Угорщини, користувалася значною самостійністю, мала власну і багато в чому незалежну від центру законодавчу базу. Впливи представників українського суспільства на роботу крайової шкільної ради були вкрай обмеженими, що справляло негативний вплив на розвиток української освіти. Крайовій шкільній раді підпорядковувалися нижчі освітні управлінські структури краю – окружні та місцеві шкільні ради. Діяльність нижчих ланок крайової шкільної адміністрації абсолютно не відповідала потребам української національної освіти. Вони функціонували не як самостійні органи, а були підпорядковані крайовій шкільній раді, залежали від бюджетного фінансування центру і краю, а також від освітньої політики, в якій домінували тенденції до тотальної полонізації галицького шкільництва.

Українське шкільництво на рівні початкових (народних) шкіл повністю залежало від галицької влади, її фінансової спроможності та політичних амбіцій галицького сейму. У порівнянні з шкільними закладами в інших провінціях Австро-Угорщини, стан українських початкових шкіл Галичини був на дуже низькому рівні. Розвиткові українських початкових шкіл краю шкільні ради різних рівнів приділяли найменше уваги, віддаючи всю перевагу розбудові аналогічних польських навчальних закладів.

Незважаючи на прийнятий 1873 році закон про обов'язкову початкову освіту, в першому десятилітті ХХ ст. в Галичині існувала чимала кількість українських громад, повністю позбавлених можливості отримати навіть початкову освіту через відсутність шкіл. У 1907 році в Галичині було 1 689 громад, які не мали початкової школи.⁷⁰ Катастрофічно не вистачало вчителів-українців. Часопис «Діло» наводив таку статистику: у 1900 р. в Галичині загалом було 4 124 учителів, з них українців тільки 1 316, поляків – 2 773, інших – 35, учительок було 4 010, з них українок лише 387, а полячок аж 3 424, інших 99.⁷¹

Більшість учителів в українських повітах були некваліфікованими. В Східній Галичині було втричі більше некваліфікованих учителів, ніж у західній, польській. Польська влада була переконана, що некваліфікований учитель легше піддається полонізаційним впливам. Крім того, згідно з законом українська народна школа мала дати учням повне знання польської мови, в той час, коли поляки не зобов'язані були вивчати українську.

Відповідно до австрійського шкільного закону від 14 травня 1869 року були відкриті перші спеціальні навчальні заклади – учительські семінарії. Ними опікувалися Крайова шкільна рада, як зазначалося, пропольська як за своїм складом (80 % поляків), так і за характером діяльності. Це відобразилося на організаційних та змістових засадах їхнього функціонування. У 1903-1904 навчальному році у краї налічувалося 14 державних учительських семінарій, з них 11 чоловічих (шість – у Східній Галичині і п'ять – у західній) та три жіночі (дві – у Східній і одна – у Західній Галичині). Бажання навчатися в семінаріях Східної Галичини виявили 2 189 учнів і учениць, причому до шести чоловічих семінарій учнів римо-католицького обряду –

808, або 69,1 %, греко-католицького – 692, або 28,69 %. До двох жіночих семінарій відповідно 381, або 84,5 % і 105, або 14,8 %⁷².

В 1903 році згідно з постановою Міністерства віросповідань і освіти від 14 вересня у Львові відкривається перша українська приватна жіноча вчительська семінарія, а в Перемишлі Товариство "Український інститут для дівчат" заснувало Український дівочий ліцей⁷³.

Ні державне, ні галицьке крайове законодавство не передбачало відкриття українських учительських семінарій, зате повністю забезпечувався розвиток польських учительських закладів. Професію вчителя українцям можна було здобути лише у двомовних польсько-українських учительських семінаріях. Українські депутати в галицькому сеймі неодноразово піднімали питання про потребу відкриття українських навчальних закладів для підготовки вчителів. Однак польська більшість у галицькому парламенті цілеспрямовано і методично блокувала всі спроби відкрити навіть утравквістичні (двомовні) учительські семінарії, не кажучи вже про суто українські, хоча їх фінансування здійснювалося центральною владою Австро-Угорщини, яка виявляла готовність виділити певні бюджетні кошти на створення українських учительських семінарій. За кількістю учительських семінарій на душу населення Галичина перебувала на одному з останніх місць серед інших провінцій імперії. Всі ці заходи були складовою частиною програми польської шовіністичної політики, яка, вже починаючи від народних шкіл, поборювала "руську небезпеку".

Наприкінці XIX ст. учительська преса розгорнула систематичну пропаганду ідеї національної школи і взяла на озброєння відповідні ідеї класичної педагогіки, користуючись авторитетними у науковому світі іменами. Зокрема, Роман Заклинський, аналізуючи педагогічні ідеї Яна Коменського, зауважив, що якби останній не зробив більше нічого, тільки вказав на те, що початкові школи потрібні для всіх станів і розробив їх статут, то вже це було б його надзвичайно великою заслугою, але йому ще належить "та велика заслуга, що він повернув матерній мові її права в школі, він доказав, яка то невдала робота викладати всі предмети в латинському язичі, а се значить по нашому, що вся наука в народних школах наших повинна відбуватися по руски"⁷⁴.

Аналізуючи стан освіти у початкових та середніх школах Галичини, свідомо інтелігенція приходила до висновку, що навчально-виховний процес в галицькій школі є "антипедагогічним", що більшість ідей Я. Коменського, Йоганна Генріха Песталоцці не мають умов для реалізації і школа в цілому не виконує свого головного призначення – виховання і навчання дитини, її підготовки до реального життя"⁷⁵.

Відомий педагог та громадський діяч Іван Юрчишин підготував Проект змін державного шкільного закону від 14 травня 1869 року, який опубліковано 1913 року. Це був фактично перший український проект закону про реформу освіти. Серед педагогічної спільноти він отримав високу оцінку. Дехто називав його явищем в педагогічній науці і прирівнював за значенням до Конституції Пилипа Орлика.

Загалом "Проект" зводився до того, що нова українська школа має бути національною, європейською і будуватися на засадах гуманізму та демократії⁷⁶.

Проблемам змісту освіти у народних школах і розробці методичних рекомендацій щодо викладання навчальних предметів приділяли увагу також О. Барвінський, П. Кирчів, С. Ковалів, Я. Миколаєвич, Д. Чеховський, Н. Лучанська, В. Кобаровський⁷⁷. Так, Яків Миколаєвич схвально оцінив запровадження роздільного навчання класів, розмежування таких предметів, як письмо і читання, критично висловився про суттєву відмінність між навчальним планом для німецькомовних та україномовних шкіл. Наприклад, та кількість годин, яка у австрійській школі відводилася на дисципліни природничо-математичного циклу, в українській – призначалася для вивчення другої крайової (тобто польської) мови. Крім того, в Австрії обов'язкова початкова освіта була розрахована на 8 років навчання, в Галичині – на 6⁷⁸.

Павло Кирчів у статті "До братів учителів" звернув увагу на те, що важке матеріальне становище, незахищеність у суспільстві не повинні стати перепоною до чесного виконання учителями своїх обов'язків⁷⁹. Про соціальну роль молодого вчительства писав інший відомий галицький педагог Стефан Ковалів у статті "Одвічність учителя – педагога"⁸⁰.

З 1909 року центром культурно-освітнього життя на Рогатинщині стала українська приватна гімназія товариства "Рідна школа в Рогатині". З ініціативи її викладачів по всьому повіту створювалися читальні, гуртки "Молодої Січі", організовувалися народні читальні. Учительський колектив гімназії намагався втілювати у життя концепцію національного виховання, беручи за основу західноєвропейський педагогічний досвід та найкращі національно-освітні традиції, що склалися в навчальних закладах Галичини. На думку директора гімназії Михайла Галушинського, рідна мова, історія, географія, література та мистецтво були тим виховним матеріалом, який, за умов розумного використання, ставав основою національного виховання. Без виховання національно свідомого громадянина неможливо було вирішити найважливішу проблему нації – проблему державної незалежності.⁸¹ Саме державність мала стати найвищим імперативом у національному вихованні.⁸²

Застосовуючи нові підходи у системі освіти, рогатинські педагоги використовували, в першу чергу, принципи гуманізму, пройняті турботою про учнів, повагою до їхньої гідності. Рогатинська гімназія прославилася своїми викладацькими кадрами, котрі були значною мірою причетними до зміцнення культурно-громадського життя та господарського піднесення не лише Рогатинщини, а й сусідніх з нею повітів.

Починаючи з 1912-1913 навчального року, гімназія розгорнула роботу з позашкільного виховання не тільки учнів, а й батьків. Було вирішено організувати для них інформаційні конференції, вечори, а наприкінці навчального року – батьківське віче.⁸³ В Пукові, Дібринові, Бабухові, Стратині та інших селах викладачами гімназії читалися лекції на освітньо-виховні теми. Згодом адміністрація гімназії з цією метою організувала в селах самоврядні товариства.

Названі заходи формували в учнів високий рівень національної свідомості, виховували з них справжню еліту українського народу. Духовний і моральний потенціал Рогатинської гімназії суттєво впливав на навчально-виховний процес в народних школах навколишніх сіл.

Новий поштовх до розвитку освіти на західноукраїнських землях дала Українська національно-демократична революція 1918 року, в ході якої була створена Західно-Українська Народна Республіка. 9 листопада 1918 року Українська національна Рада сформувала уряд – Раду державних секретарів (Державний секретаріат). Справами освіти в уряді ЗУНР займався Державний секретаріат освіти. Передбачалося, що його мав очолити Степан Смаль-Стоцький, проте головою секретаріату став Олександр Барвінський. Довголітня педагогічна діяльність, авторство шкільних підручників, праця в українських педагогічних товариствах та Крайовій шкільній раді зробили його загально визнаним авторитетом в українському шкільництві.

Новоутворений державний орган вбачав своє головне завдання в українізації школи й вирішенні пов'язаних з цим проблем: розробці й виданні підручників відповідного змісту, підготовці свідомих учителів та згуртуванні їх у професійні спілки, сприянні українським культурним товариствам тощо. Особлива увага зверталася на забезпечення нормального функціонування навчальних закладів, на підготовку реформи шкільництва, охоплення молоді навчанням у народних, середніх і фахових школах, покращення матеріального становища вчителів.

Наприкінці листопада 1918 року у зв'язку з переїздом до Станіславова вищий виконавчий орган ЗУНР – Державний Секретаріат – зазнав персональних і структурних змін. Спершу він складався з голови (президента) і 14 галузевих державних секретаріатів. Після реорганізації число секретарств було скорочено до десяти. Державний секретаріат освіти був об'єднаний з секретаріатом віросповідань і отримав назву Державний секретаріат освіти і віросповідань. Його державним секретарем був призначений визначний український вчений-мовознавець, освітянин Агенор Артимович, який до цього працював директором української гімназії в Кіцмані.

Секретаріат поділявся на чотири відділи: спеціальних (професійних) шкіл, народного шкільництва, середніх шкіл і гімназій, віросповідних справ. Передбачалося створити також відділ видавництва шкільних підручників. Цьому секретаріату підпорядковувалися повітові шкільні комісаріати, а через них – адміністрація всіх шкіл. Він видавав свій друкований орган: "Вістник державного секретаріату освіти і віросповідання", в якому друкувалися розпорядження секретаріату, призначення на роботу та переміщення по службі, проекти передбачуваних змін в системі освіти тощо.

Державні закони та розпорядження щодо освіти враховували рішення вчительських з'їзтів, нарад, конференцій у краю. Так, 3 лютого 1919 року в Станіславові розпочав роботу з'їзд представників народного вчителства Західної України. Серед ухвалених з'їздом резолюцій була й така: "Народна школа стала, силою факту, державною інституцією Ук.[раїнської] Нар.[одної] Респ. [убліки], а внаслідок цього нар.[одні] учителі і учительки в дієвій службі зістали з днем 1 січня 1919 року державними урядниками... Народ[ний] учит.[ель] жадає признання народної школи самостійною державною інституцією. Народ.[ний] учит.[ель] в наслідок цього жадає відлучення від політичних властей, скасування місцевих шкільних і окружних рад, а їх обов'язки мають виконувати шкільні уряди й повітові шкільні комісаріати (...)"⁸⁴

Згідно з розпорядженням державного секретаріату освіти і віросповідань від 12 лютого 1919 року "В справі тимчасових змін научних планів" передбачалося перевести обов'язкове вивчення у школах німецької та польської мов на українську мову. Секретаріатом були також створені комісії для кваліфікаційних іспитів учителів, полегшені вимоги для вступників до вчительських семінарій. На виконання резолюції Української Національної ради від 15 лютого 1919 року влаштовано курси українознавства для вчителів.⁸⁵

13 лютого 1919 року Українська Національна рада прийняла Закон "Про основні улагодження шкільництва на Західній області Української народної Республіки", згідно з яким всі школи – громадські, середні, гімназії, реальні, дільничі та інші – оголошувалися державними, а вчителі, що працювали в них, визнавалися

державними службовцями. Урядовою та навчальною мовою в усіх державних школах вважалася українська (це ж положення було підтверджене законом про українську мову від 15 лютого 1919 р.).⁸⁶ За бажанням учнів в школі вивчалися польська, німецька та інші мови.

Національним меншинам законодавчо визнавалося право створювати свої школи та проводити заняття рідною мовою. Для неукраїнських шкіл обов'язковими предметами були історія, географія України та українська мова. Всі педагоги державних шкіл згідно з розпорядком державного секретаря А. Артимо-вича від 22 лютого 1919 року склали службову присягу на вірність Українській державі і народові такого змісту: "Я ... іменований (полишений) на становищі Української Народної Республіки прирікаю, що мої з тим урядом (з цією службою) получені обов'язки сповнитиму по моєму найкращому знанню і згідно з моєю совістю. Всі мої сили присвячу для добра Української Народної Республіки, її інтересів і скарбових докорів берегтиму у всяких відносинах. Приказам моїх зверхників буду все послухний".⁸⁷

Дозволялося відкривати приватні школи за погодженням з Державним секретаріатом та наявністю документів, у яких вказувались засновники, фаховість вчителів, кількість учнів і тип школи. Найважли-вішим було те, щоб засновник та вчителі були громадянами Української Народної Республіки та виконували вказівки шкільних властей.

З відкриттям нових шкіл відчувалася нестача учительських кадрів, нерідко на роботу приймали вчителів, що не мали закінченої вищої освіти. Вчителів середніх шкіл рішенням Державного секретаріату освіти допускали до складання додаткових іспитів, учителі народних шкіл проходили своєрідну атестацію через екзаменаційну кваліфікацію у Станіславі; для педагогів військового рангу, професорів гімназій оголошувався конкурс.

Учителям народних (початкових) і виділових (7-річних шкіл) як державним службовцям виплачу-валася заробітна плата. Згідно з розпорядженням Державного секретаріату ЗУНР від 16 лютого 1919 року всім учителям підвищили зарплату, вчителям-пенсіонерам, вчительським вдовам і сиротам встановлено пенсії. Розміри заробітної плати й пенсій встановлювалися в залежності від кваліфікації, стажу роботи і кількості членів сім'ї-утриманців. Ухвалою УНРади від 19 листопада 1919 року збільшено платню учителям середніх шкіл, а також виплату за позаурочні години. Крім того, учителям, пенсіонерам, вдовам і сиротам декілька разів надавалася одноразова надзвичайна допомога, що було пов'язано із зростанням цін на товари першої необхідності та продукти харчування. А 7 квітня 1919 року УНРада ухвалила закон "Про підвищення і регулювання платні вчителів".

Незважаючи на прийняті заходи, відчувалася гостра необхідність в проведенні реформи шкільництва. За словами А. Артимовича, "Наше шкільництво вимагає далекойдучих реформ. Злука з Україною поставила перед нами велике завдання, а саме уодностайнення нашої культури і шкільництва".⁸⁸

Державний секретаріат освіти і віросповідань створив спеціальну комісію з досвідчених фахівців і представників громадськості, яка розробила детальну анкету з метою вивчення пропозицій щодо реформу-вання шкільництва. Розпочато роботу над підготовкою нових шкільних програм і підручників. 7 квітня 1919 року утворено державне видавництво шкільних підручників, якими повинні були користуватися школи.

Перші кроки реформи освіти підсумував з'їзд учителів шкіл, що відбувся 21-23 березня 1919 року у Станіславі. У його резолюції, зокрема, зазначено: "Школа має бути національна і має не тільки приго-товляти до студій на університеті, а до життя і праці. Вона має бути вільна від всяких односторонніх впливів держави, церкви, політичних партій і суспільних кляс".⁸⁹ Передбачалося створити школу загальнодоступну, обов'язкову для всіх дітей шкільного віку, безплатну. Статут єдиної школи, розроблений Міністерством освіти УНР, ґрунтувався на таких засадах як: автономія школи, активна участь громадськості в освітніх справах, утвердження правового статусу учителя.

У жовтні 1920 року польські війська окупували західноукраїнські землі, внаслідок чого понад сім мільйонів українців потрапили в ярмо. Досить яскраво з цього приводу говорилося на сторінках польських часописів 20-х років. У одному з них читаємо: "Про мілітаристичні напади не думаємо, не маємо наміру атакувати наших сусідів із зброєю в руках, одначе культурний цивілізаційний наїзд є дозволений кожному. Такій ідейній праці нічого не можна закинути... Коли в кожній громаді на "кресах", міській чи сільській, знайдеться вчитель поляк-ідейник, який зуміє в кресову дітвору вщепити від наймолодших літ переконання, чим вона є і чим повинна почуватися, тоді вплив нових віток на окруження видасть просто необчислені овочі. Учителя-поляка же апостольська місія, він же повинен стати місіонером, пропагатором польської думки на східних окраїнах"⁹⁰.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, у другій половині XIX – на початку XX ст. українська інтелігенція спрямовувала свої зусилля на створення в Галичині національної школи. Шкільна освіта була пов'язана з Греко-Католицькою церквою, школи відкривали при церквах і монастирях, де викладачами були переважно дяки. Навчали дітей письма, читання, початків арифметики. Початкове шкільництво повністю залежало від галицької місцевої влади, яка намагалася його полонізувати, позбавити права дітей навчатися рідною мовою. Новий поштовх щодо розвитку освіти на західно-українських землях дала Українська національно-демократична революція 1918 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- ¹ Див.: Крип'якевич І. Історично-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894-1913 роках // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Том ССХХІІ. Праці історико-філософської секції. / Ред. тому Олег Купчинський. – Львів, 1991. – С. 392-411.
- ² Крип'якевич І. Хроніка історико-філософської секції Наукового товариства імені Шевченка у Львові. – Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 357. – Оп. 1. – Спр. 5. Рукопис, копія (Оригінал "Хроніки", зберігався у приватному архіві академіка І. Крип'якевича). Тут і далі перша цифра означає аркуш "Хроніки", друга – номер по порядку реферату, виголошеного на історико-філософській секції.
- ³ Томашівський С. Вступ. Мтаріяли до історії галицько-руського шкільництва XVIII і XIX вв. / За ред. С. Томашівського // Українсько-руський архів. Видає Історично-філософська секція Наукового товариства імені Шевченка. Т. IV. – Львів, 1909. – С. VII.
- ⁴ Там само.
- ⁵ Грушевський М. Про українську мову й українську справу // Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – Київ: Веселка, 1991. – С. 19-20.
- ⁶ Франко І. Наші народні школи і їх потреби (Реферат на вічі Снятинським) // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ, 1986. – Т. 46. – Кн. 2.
- ⁷ Етатові школи – початкові (народні), щонайменше чотирирічні школи. Частина фінансових витрат на ці школи брав на себе місцевий бюджет.
- ⁸ Тривіальні школи – початкові, звичайно дворічні, які організувала австрійська адміністрація в містах і деяких селах Галичини з початку XIX ст. В 60-ті роки вони поступово замінювалися етатовими.
- ⁹ Франко І. Наші народні школи і їх потреби. – С. 109-110.
- ¹⁰ Там само. – С. 110.
- ¹¹ Там само. – С. 110-111.
- ¹² Там само. – С. 111-112.
- ¹³ Там само. – С. 113.
- ¹⁴ Там само. – С. 114.
- ¹⁵ Там само. – С. 114-115.
- ¹⁶ Франко І. Лист до О. М. Рошкевич. Львів, 20 вересня 1878 р. // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ, 1986. – Т. 48. – С. 116.
- ¹⁷ Франко І. К истории просвещения в Галиции // Франко І. Зібр. творів: У 50 т. – Т. 46. – Кн. 2. – Київ: Наукова думка, 1986. – С. 179.
- ¹⁸ Франко І. К истории просвещения в Галиции. – С. 179-180.
- ¹⁹ Франко І. К истории просвещения в Галиции. – С. 181.
- ²⁰ Там само. – С. 182.
- ²¹ Див.: Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). – Львів: Світ, 1996. – С. 203.
- ²² Там само.
- ²³ Франко І. Отвертий лист до галицької української молодіжі // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ, 1986. – Т. 45. – С. 408-409.
- ²⁴ Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичині в 1772-1800 і розвій русько-народного шкільництва в рр. 1801-1820. Подав Іван Ен. Левицький. – С. 103.
- ²⁵ Див.: Сіреджук П. Шкільна освіта на Рогатинщині у XVIII-XIX ст. // Рогатинська земля: історія та сучасність. Матеріали першої наукової конференції. Рогатин, 24-25 березня 1995. – Львів; Рогатин: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – С. 165.
- ²⁶ Гелей С. Церква Воскресіння Христового в Бабухові. – Львів, 2015. – С. 61.
- ²⁷ ЦДІАУЛ. – Ф. 159. – Оп. 9. – Спр. 3. – Арк. 5-6.
- ²⁸ ЦДІАУЛ. – Ф. 159. – Оп. 9. – Спр. 3. – Арк. 7.
- ²⁹ ЦДІАУЛ. – Ф. 159. – Оп. 9. – Спр. 3. – Арк. 9-9 зв.
- ³⁰ ЦДІАУЛ. – Ф. 159. – Оп. 9. – Спр. 3. – Арк. 30.
- ³¹ ЦДІАУЛ. – Ф. 159. – Оп. 9. – Спр. 3. – Арк. 30 зв.
- ³² Див.: Гелей С. Рогатинщина в контексті українського відродження в Галичині // Рогатинська земля: історія та сучасність. Матеріали першої наукової конференції. Рогатин, 24-25 березня 1995 р. – Львів; Рогатин: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – С. 31.
- ³³ Там само.
- ³⁴ ЦДІАУЛ. – Ф. 178. – Оп. 2. – Спр. 463. – Арк. 13, 13 (зв).
- ³⁵ Handbuch des Statthaltereii - Gebietes in Galizien für das Jahr 1864. – Lemberg, 1864. – S. 321.
- ³⁶ Шематизм народних шкіл і вчителів у Львівській архієпархії, підпорядкованих Львівській греко-католицькій митрополітальній консисторії на 1866 рік. – Львів. – 1866. – С. 68 (переклад з польської).

- ³⁷ Шематизм народних школь іучителій въ Архієпархіі Львовской подчиненныхъ Львовской Гр. Кат. Митрополитальной консисторіи на рокъ 1867. – Львов, 1867. – С. 75.
- ³⁸ Шематизм народних школь іучителій въ Архієпархіі Львовской подчиненныхъ Львовской Гр. Кат. Митрополитальной консисторіи на рокъ 1868. – Львов, 1868. – С. 122.
- ³⁹ Там само. – С. 212.
- ⁴⁰ Там само. – С. 187.
- ⁴¹ ЦДІАУЛ. – Ф. 178. – Оп. 2. – Спр. 463. – Арк. 5-6 (переклад з польської).
- ⁴² ЦДІАУЛ. – Ф. 178. – Оп. 2. – Спр. 463. – Арк. 5 (переклад з польської).
- ⁴³ ЦДІАУЛ. – Ф. 178. – Оп. 2. – Спр. 463. – Арк. 6, 7 (переклад з польської).
- ⁴⁴ ЦДІАУЛ. – Ф. 178. – Оп. 2. – Спр. 463. – Арк. 10.
- ⁴⁵ ЦДІАУЛ. – Ф. 178. – Оп. 2. – Спр. 463. – Арк. 11.
- ⁴⁶ ЦДІАУЛ. – Ф. 178. – Оп. 2. – Спр. 463. – Арк. 16, 17, 17 зв.
- ⁴⁷ Vallständiges Ortschaften-Uerzeichniss der Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach den ergebnissen der valkszählung van 31. Desembar 1880. Herausgeben von der K.K. Statistischen Central – commission in Wien. Zweite auflage. – Wien: Alfred Hölder, 1882. – S. 496
- ⁴⁸ ЦДІАУЛ. – Ф. 178. – Оп. 2. – Спр. 463. – Арк. 18.
- ⁴⁹ ЦДІАУЛ. – Ф. 178. – Оп. 2. – Спр. 463. – Арк. 14.
- ⁵⁰ ЦДІАУЛ. – Ф. 178. – Оп. 2. – Спр. 463. – Арк. 11.
- ⁵¹ Szematyzm Krdestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkiem Ksiestwem Krakowskiem narok 1884. – Lwow, 1884. – S. 411.
- ⁵² Цит. за: *Кирчів Р.* Родина Кирчів. – Ужгород: Гражда, 2010. – С. 102.
- ⁵³ З Рогатинського [повіту] (Полонізація руських шкіл). Дописи "Дѣла" // Діло. – Львів, 1892. – Ч. 159. – 16 липня.
- ⁵⁴ З Рогатинського (Полонізація руських шкіл). Дописи "Дѣла" // Діло. – Львів, 1892. – Ч. 159. – 16 липня.
- ⁵⁵ *Пауук А.* Рідна мова і історична доля українського народу // Записки наукового товариства імені Шевченка. Том ССLXV. Праці Історично-філософської секції. – Львів, 2013. – С. 281.
- ⁵⁶ *Верига В.* Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). – Львів: Світ, 1996. – С. 204.
- ⁵⁷ *Ясінчук Л.* 50 літ рідної школи. 1881-1931. – Львів: "Рідна школа", Б.р. – С. 8.
- ⁵⁸ Statut Rady szkolnej krajowej, 'Dz U.R.szk Kr. 3 dnia 22 lipnia 867, ч IV. № 12; b) Ustawa z dnia 22. Czerwca 1867, Dz. U.Kr. № 13. o języku wykładowym w szkołach ludowych i średnich Królestwa Galicyi i Ludomeryi z Wielkim Księstwem Krakowkiem.
- ⁵⁹ Див.: *Семчишин М.* Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. – С. 318.
- ⁶⁰ *Угерин-Беззришний М.* Українська гімназія Рідної школи в Рогатині (Історичний нарис з приводу 25-ліття гімназії) // Рогатинська земля: Збірник історично-мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: Центральний комітет "Рогатинщина", 1989. – С. 223.
- ⁶¹ Там само. – С. 223-224.
- ⁶² Українсько-руський університет. Пам'ятна книжка першого віча студентів українців-русинів всіх вищих шкіл Австрії в справі основаня українського університету / Зібрав і видав М. Крушельницький. – Львів: Друкарня народово Ст. Манецького і Сп., 1899. – С. 13,14.
- ⁶³ Там само. – С. 166-167.
- ⁶⁴ ЦДІАУЛ. – Ф. 179. – Оп. 2. – Спр. 463. – Арк. 30, 31, 32, 33.
- ⁶⁵ *Томашівський С.* З історії державної середньої школи в Галичині // Наша школа. – 1909. – Ч. 1. – С. 11-12.
- ⁶⁶ Починаймо від основ // Учителське слово. – 1913. – Ч. 4. – С. 63.
- ⁶⁷ В справі нашого народного шкільництва. – Львів, 1909. – С. 9.
- ⁶⁸ Див.: *Добрянський М.* Українсько-польські стосунки у XIX ст. – Мюнхен, 1969. – С. 81-83.
- ⁶⁹ *Семчишин М.* Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. 2-ге видання фототижня. – С. 367.
- ⁷⁰ Див. *Семчишин М.* Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. – С. 487.
- ⁷¹ Страшні цифри // Діло. – 1994. – 7 (20) жовтня. – Ч. 226.
- ⁷² Див.: *Лозинський М.* Українська школа в Галичині. – Львів, 1906. – С. 6-9.
- ⁷³ Див.: *Барна М.* Рідна школа і педагогічна освіта в Галичині.
- ⁷⁴ *Юрчишин І.* Жан-Жак Руссо // Учител. – Львів, 1912. – Ч. 1. – С. 7.
- ⁷⁵ Учител. – Львів, 1889. – Ч. 7-8. – С. 109.
- ⁷⁶ Товариство "Рідна школа": історія і сучасність. Науковий альманах. – Львів, 2001. – С. 120.
- ⁷⁷ Там само. – С. 122.
- ⁷⁸ Учител. – Львів, 1895. – Ч. 7. – С. 107.
- ⁷⁹ Учител. – Львів, 1890. – Ч. 1. – С. 10.
- ⁸⁰ Учител. – Львів, 1891. – Ч. 8. – С. 117.
- ⁸¹ *Галуцинський М.* Національне виховання (статті і замітки). – Львів: з друкарні "Діла", 1920. – С. 17.
- ⁸² *Галуцинський М.* Український національний гімн (Уваги на часі) // Український вістник. – Львів. – 1921. – 26 червня. – Ч. 123.
- ⁸³ Звіт дирекції приватної гімназії з українською викладавкою мовою кружка Українського товариства педагогічного в Рогатині за шкільний рік 192/13 з правом прилюдности рескр. ЙЕП міністр. Вір. і Пр. з 18 червня 1913 р. Ч. 27760. – накладом гімназійного комітету. З друкарні "Діла", 1913. – С. 82-83.
- ⁸⁴ Цит. за: *Ступарик Б.* Організація шкільництва в Західноукраїнській республіці // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів: IV, 2000. – Ч. 6. – С. 333.
- ⁸⁵ *Ступарик Б.* Шкільництво Галичини (1772-1939 рр.). – Івано-Франківськ, 1994. – С. 115.
- ⁸⁶ *Тищик Б., Вівчаренко О.* Західноукраїнська Народна Республіка. 1919-1923 рр. – Коломия: Світ, 1993. – С. 70; *Гунчак Т.* Україна: перша половина XX століття. – Київ: Либідь, 1993. – С. 162.
- ⁸⁷ *Клебан Л.* Агенор Артимович // Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Уряди. Постаті. – Львів, 2009. – С. 18.
- ⁸⁸ Цит. за: *Литвин М.* ЗУНР: досвід демократичного державотворення // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22-28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. Частина II. – Львів, 1994. – С. 14.
- ⁸⁹ *Блавич Г.* Українське педагогічне товариство "Рідна школа": етапи становлення та розвитку // Товариство "Рідна школа": історія і сучасність. Науковий альманах. – Львів, 2001. – С. 16-17.
- ⁹⁰ Цит. за: *Герасимович І.* Збройна і культурна війна. – Львів, 1925. – С. 4.